

چند نکته در باب توسعه و ترویج کتابخوانی به مثابه زمینه‌ساز توسعه فرهنگی و سیاسی

• رضا غلامی*

مقدمه

شکی نیست که در فرآیند توسعه فرهنگی و سیاسی کشورمان، کتاب و کتابخوانی دارای نقشی بزرگ و غیرقابل اغماض می‌باشد. که بدون در نظر داشتن آن، اساساً امکان دستیابی به توسعه مطلوب از میان می‌رود. اما امروزه آنچه بیش از پیش قابل توجه می‌نماید، پرهیز جدی دست‌اندرکاران (اعم از دولتی و خصوصی) از ایراد آرمان‌های دور دست و یا دست نیافتنی و به جای آن اهتمام عملی به حل بحران موجود می‌باشد.

جای بسی سرشکستگی است که ملت ایران که در اعصار گذشته صاحب یکی از بزرگترین تمدن‌های جهانی و قابل ستایش بوده و هست هم اکنون شاهد بی‌رغبتی و بی‌توجهی شدید جوانانش به امر کتابخوانی باشد تا جایی که تیراژ کتاب‌های مربوط به کشورهای تازه به استقلال رسیده (آسیای میانه) با جمعیتی غیرقابل مقایسه با ایران، چندین برابر از تیراژ کتاب‌های کشور ما بیشتر است. از همه اینها که بگذریم، واقعه دوم خرداد و تغییرات مقتضی به وجود آمده در وزارت محترم فرهنگ و ارشاد اسلامی، فرهنگ دوستان ایران را به پدید آمدن تحولاتی اساسی امیدوار نموده است. که این خود خواهان توجه است. اما این نکته نیز از نظر مسئولان محترم آن وزارتخانه پنهان نماند که روزها به سرعت در حال سپری شدن است و تا چشم به هم بگذاریم دوره‌های کاری می‌گذرد. اما آنچه می‌ماند، حاصل اندیشه و تلاش شماسست که تأثیر آن در رشد و شکوفایی فرهنگ پراستعداد ایرانی می‌ماند؛ پس، بهتر است این عزیزان کمی تعجیل نموده و فرصت را غنیمت بشمارند.

قبل از برشمردن برخی از معضلات مربوط به امر کتاب و کتابخوانی و همچنین ارائه پیشنهاداتی در راستای رفع آن‌ها. لازم می‌دانم بر این نکته تأکید فراوان نمایم: بدون تردید ایجاد یک مرکز مطالعات و تحقیقات قدرتمند با به‌کارگیری روانشناسان، جامعه‌شناسان و سایر کارشناسان متفکر و مبتکر (ذیربط) در راستای ریشه‌یابی معضلات کتاب، مطالعه در خصوص شناسایی راهکارها و به عبارتی سیستم مناسب در راستای رفع آنها و ترسیم پیشنهاد استراتژی فرهنگی جمهوری اسلامی در این خصوص، بسیار ضروری است. چرا که تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی در این زمینه به حدی حساس و سرنوشت‌ساز است، که نمی‌توان آن را ساده انگاشته و بدان به صورت سطحی، سلیقه‌ای، و یا مقطعی نگاه کرد.

همچنین برای هر چه علمی‌تر شدن برنامه‌های طرح‌ریزی شده، لازم است یک ستاد متشکل از مراکز و سازمان‌ها و مؤسسات ذیربط (اعم از دولتی و خصوصی) تشکیل شده تا این مهم را پیگیری نمایند. در این بین تشویق و ترغیب ناشران و سایر دست‌اندرکاران امر نشر در راستای رفع معضلات، امری لازم و ضروری است و نمی‌توان به تحقق اهداف مزبور بدون مشارکت و همفکری آنان امیدوار بود.

به نیازمندی‌های به روز مخاطبان توجه جدی نشان داده و از طریق روش‌های علمی متعارف از آنها آگاه گردند. به عنوان مثال: امروز با نظر به مشغله‌های فراوان مردم و مشکلات اقتصادی، کتاب‌های کم حجم همراه با بیانی زیبا و گویا که طبعاً کم قیمت هم خواهد بود از استقبال بیشتری برخوردار می‌شود. این خود می‌تواند توجه ناشران را به تهیه و انتشار انبوه کتاب در قالب و شکل مثلاً کتاب‌های جیبی تحریک نماید. یا برای مثال، امروزه کتاب‌های رمان و داستان از استقبال بیشتری برخوردار می‌شود. این مهم می‌تواند نظر ناشران را به تولید بیشتر جلب نموده در نتیجه رمان‌نویسان و داستان‌نویسان ایرانی را برای تلاش بیشتر و علی‌الخصوص کنار زدن کتاب‌های خارجی و مفسده‌آور ترغیب نماید.

اقداماتی از این دست برای ناشر، حداقل بخشی از مشکلات اقتصادی او را مرتفع ساخته و به رونق و جاذبه بازار کتاب ایران مدد می‌کند.

۲. زبان کتاب (برقراری ارتباط)

سهام عظیم آثار مکتوب در شکل‌گیری فرهنگ جامعه بشری، امروز بیش از هر زمان دیگری مورد وثوق فرهنگ سازان است. در عرصه تبادل و تقابل فرهنگها نقش مهم و غیرقابل انکار مکتوبات در غنا و ماندگاری یک فرهنگ، ادیبان و نویسندگان هر جامعه‌ای را بر آن داشته تا در جهت دستیابی به بهترین شیوه در انتقال مفاهیم به تدوین اصولی هرچه دقیقتر و علمی‌تر برای نگارش متون ادبی و تخصصی بپردازند و همه دست‌اندرکاران نشر را به رعایت آن تحریک و ترغیب نمایند.

در نگرش کوتاه به آثار مکتوبی که حاصل کار ناشران بزرگ و صاحب نام دنیای امروز است، درخواهیم یافت که درست نویسی و رعایت شیوه‌های نوین نگارش با لحاظ وضعیت روزآمد جامعه‌شناختی و روان‌شناختی مخاطبان، از برجسته‌ترین دقایقی است که ایشان خود را ملزم به رعایت آن نموده و با دقتی وصف ناپذیر نسبت به ارائه نثری قابل فهم، زیبا و منسجم که مطابق با آخرین اصول ویرایشی و نگارشی است همت گماشته‌اند. این توجه تا جایی است که در

مسائل روز و تحولات سریع جامعه، یکی از راه‌های تطبیق محتوای کتابها با نیازمندی‌های به روز مخاطبان و در نتیجه استقبال از کتاب از ناحیه آنها می‌باشد. همچنین در مرحله دوم این مسئله هم از حیث محتوا و هم از حیث صوری و ظاهری، به ناشران باز می‌گردد؛ چرا که اولاً: می‌تواند سیاستگذاری آنها در این راستا قرار گرفته و آنان نشر کتاب‌هایی را که نسبت به نیازهای جدید مخاطبان توجهی نداشته است به حداقل رسانده و در این خصوص به تهییج و ترغیب محققان و مؤلفان برای لحاظ این مهم بپردازند. ثانیاً لازم است ناشران نیز در مسائل صوری و ظاهری کتاب

۱. کتاب و نیازمندی‌های به روز مخاطبان:

امروزه شاهدیم که بسیاری از منشورات در موضوعات گوناگون متناسب با نیازمندی‌های به روز مخاطبان نیست. این مسئله از حیث محتوا، نخست به مؤلفان باز می‌گردد، چرا که لازم است آنها حداقل برای استقبال از کتاب خود، تحقق اهداف و تأثیرگذاری بیشتر، به این امر توجه نشان دهند. بهره‌گیری از جدیدترین نتایج تحقیقات مربوط به نیازسنجی که توسط مراکز تحقیقاتی هر از چندی به روش میدانی انجام می‌گردد، و همچنین مطالعه پیشینی روانشناختی و جامعه‌شناختی بر روی جامعه مخاطبان و لحاظ

بسیاری از کشورهای پیشرفته، نقش ویراستار هم عرض با مؤلف سنجیده شده و صریحاً تمایز یافته می‌گردد. گفتنی است که حرفه ویراستاری و یا به عبارت بهتر ویراستاران در این حرکت از جایگاه و منزلت ویژه‌ای برخوردارند و نتایج حاصل شده، مرهون تربیت متخصصین این فن و ترغیب و تبلیغ و رواج آن در میان همه انانی است که نقشی در تهیه و آماده‌سازی متن آثار مکتوب دارند.

در مقایسه، اگر نگوییم جامعه نشر داخلی از این امر غفلت ورزیده‌اند، حداقل باید به بی‌مهری که ارباب نشر در حق زبان و ادبیات فارسی با آن سابقه دیرینه که همچون نگینی بر تارک ادبیات جهانی می‌درخشد روا داشته‌اند اعتراف کرد. صیانت و ترویج این زبان پویای ملی که بستر فرهنگ ایرانی و اسلامی است، محتاج نگرشی جدی‌تر و همتی فزون‌تر است به هر حال جدای از لزوم پاسداری از زبان و ادب فارسی که در بالا اشاره شد، از حیثی دیگر تجربه نشان می‌دهد کتابهایی که از زبان و بیان سلیس و روان و همچنین گویا و جاذب برخوردارند، مورد توجه بیشتری قرار می‌گیرند. این مهم نیز در مرحله اول به مؤلف باز می‌گردد چرا که روان‌نویسی و زیبانویسی امری است که به استعدادها و ذوق افراد بر می‌گردد. و هیچ‌کس بهتر از مؤلف نمی‌تواند در روان و زیبا کردن متن کتاب مؤثر باشد.

البته همان‌طور که گذشت، جدای از ذوق افراد آموزش اصول زیبانویسی و تمرین مداوم در تحقق این مهم و یا به عبارتی شکوفا شدن استعدادها، نقش بسزایی دارد. که حتی شاید برای تحصیل‌کردگان زبان و ادب فارسی نیز لازم باشد.

و اما در مرحله بعدی، این مسئله به ویراستاری و ویراستاران باز می‌گردد، نیاز به بیان مجدد است که: متأسفانه امروزه اهمیت و حساسیت حرفه ویراستار، جایگاه ویراستار و هر آنچه به ویراستاری کتاب مربوط می‌شود، مورد توجه دست‌اندرکاران نشر قرار نمی‌گیرد، و کمتر مؤلف و یا ناشری به ویراستاری کتاب اهمیت می‌دهد. البته ویراستاری ابعاد بسیار گسترده‌ای دارد. از ویراستاری فنی گرفته تا ویراستاری ادبی و محتوایی همه تحت عنوان ویراستاری خوانده می‌شود، ولی هر کدام تخصص خاص و ویراستار ویژه‌ای را می‌طلبد.

به هر صورت پیشنهادات ذیل در خصوص احیاء ویراستاری کتاب پیشنهاد می‌شود. بدون تردید، ویراستاری مطلوب کتاب در سلیس و روان و گویا و جاذب نمودن متن کتاب نیز، تأثیر بسزایی دارد. که لازم است هم مورد توجه مؤلفان قرار گیرد و هم مورد توجه ناشران؛ چرا که ناموفق بودن بسیاری از کتابها در برقراری ارتباط با مخاطبان از جمله عوامل کاهش رغبت مردم برای کتابخوانی می‌باشد. در سطور ذیل اهداف مشخصی را جهت احیاء امر ویراستاری متذکر خواهیم شد.

۱. تدوین اصول ویرایشی و نگارشی واحد تا حدامکان و ایجاد زمینه مساعد برای التزام به رعایت آنها در صنعت نشر.

۲. تشویق و تهییج مؤلفان و ناشران به ویراستاری مطلوب‌تر کتب.

۳. برنامه‌ریزی و ایجاد زمینه آموزشی اصول درست‌نویسی و زیبانویسی برای علاقمندان، علی‌الخصوص نویسندگان.

۴. برنامه‌ریزی و ایجاد زمینه تربیت ویراستاران حرفه‌ای.

۵. تشویق ویراستاران حرفه‌ای و ایجاد زمینه ارتقاء سطح کاری آنها.

۶. ایجاد زمینه دستیابی سریعتر به اصول مشخص ویراستاری از ناحیه مراجع ذیربط. (مرجع ملی)

۷. نقد و بررسی و در نتیجه رشد کیفی آثار ویرایش شده.

۸. ظهور چهره‌های ناشناخته در امر ویراستاری و شکوفایی استعدادها بر جسته.

۹. نزول میزان اغلاط چاپی در راستای دقت مضاعف از ناحیه ارباب نشر.

۱۰. ایجاد زمینه سامان‌دهی و سازماندهی در خصوص حرفه ویراستاران و ایجاد زمینه حمایت‌های گوناگون از آنها در قالب تشکیل انجمن یا اتحادیه.

۱۱. افزایش چشمگیر سطح ترجمه‌ها در اثر ویراستاری دقیق و انطباق ترجمه با متن اصلی.

۱۲. تطبیق متون آثار با علایق و روحیات روزمره مخاطبان (با لحاظ اصول جامعه‌شناختی و روانشناختی).

۱۳. افزایش چشمگیر علاقمندی اقشار جامعه به مطالعه در نتیجه ویراستاری صحیح کتاب که به زیبانویسی و سهل‌نویسی منجر خواهد شد.

۳. صورت و ظاهر کتاب

جدای از لزوم بروز بودن موضوع و اتقان و جاذبیت محتوا، جذابیت صورت و ظاهر کتاب نیز در ایجاد رغبت و میل برای مطالعه کتاب تأثیر بسزایی دارد. نام کتاب، حجم کتاب، قطع کتاب، طراحی جلد (و رنگ آمیزی آن)، نوع حروفچینی و صفحه‌آرایی، نوع کاغذ و جلد، کیفیت چاپ و صحافی، (در یک کلمه لباس کتاب) از جمله مسائلی است، که باید با توجه به نیازمندی‌های روز مخاطبان مورد توجه قرار گیرد. در این راستا بهاء دادن به حرفه طراحی صفحه و متن به افزایش جاذبیت صوری کتاب مدد می‌کند، به نظر لازم است به این حرفه نیز همچون حرفه ویراستاری اهمیت لازم داده شود. تشویق ناشران به لحاظ مسائل صوری و ظاهری و ایجاد رقابت در بین آنها از جمله مواردی است که برعهده مسئولان کتاب کشور می‌باشد.

۴. توزیع و فروش کتاب:

بدون شک تبلیغ، نمایش و عرضه صحیح و زیبای کتاب، در تحریک مردم برای خریداری آن، بسیار ضروری است، به هر میزان که کتاب در معرض بیشتر قرار گیرد، امکان فروش آن نیز به همان میزان افزایش خواهد یافت. در این خصوص لازم است فعلاً به حداقل‌ها اکتفا کنیم.

الف: تحول در سیستم توزیع کتاب در کشور

چند مرکز پخش فعال قدرتمند کتاب در کشور وجود دارد؟! آیا اساساً مرکز قدرتمندی وجود دارد یا خیر؟ به جز تهران در سایر شهرستان‌ها وضعیت توزیع کتاب

چگونه است؟ آیا ایران فقط تهران است؟ به جز تهران، در هر شهرستان چند کتابفروشی و نمایشگاه دائمی فعال وجود دارد؟ سیستم اطلاع‌رسانی موجود چگونه است؟ آیا همه فروشندگان کتاب از تازه‌های نشر باخبر می‌شوند؟ چگونه باید باخبر شوند؟ و ... اینها همه سئوالاتی است که لازم است مورد مطالعه قرار گیرد.

به نظر می‌رسد سیستم توزیع کتاب در کشور از وضع نابسامانی برخوردار است. و هنوز متحول، و به عبارتی متناسب با نیازها قدرتمند نشده است. هنوز ناشران برای توزیع کتاب‌های خود از روش‌های سنتی استفاده می‌کنند، و علی‌رغم وجود نشریات اطلاع‌رسانی که البته چندان بروز و قوی نیز نیستند، غالب فروشندگان کتاب از طریق ویزیتورهای کتاب از نشر کتابهای جدید اطلاع پیدا می‌نمایند. و بر همین اساس متأسفانه بازدهی تبلیغ کتاب نیز بسیار پایین است. برای مثال: درج یک آگهی صد و پنجاه هزار تومانی در یک نشریه پرتیراژ شاید ده هزار تومان هم بازدهی نداشته باشد. که این خود مانع از تبلیغ بیشتر کتاب توسط ناشران می‌شود.

به هر حال: به نظر علی‌رغم کم‌رغبتی مردم به مطالعه کتاب، تقویت سیستم توزیع کتاب به رونق بازار کتاب موجود کمک می‌کند. البته قبل از هر چیز طراحی یک سیستم جدید ضروری می‌نماید، چرا که سیستم موجود کارایی لازم را ندارند. این مهم اولاً: به خود ناشران باز می‌گردد که با مشارکت و همفکری هم، اقدام به طرح‌ریزی و ایجاد سیستم‌های جدید و کارآمد نمایند و ثانیاً به مسئولان کتاب کشور که ضمن ایجاد زمینه مشارکت، از مراکز نوظهور حمایت مادی و معنوی نمایند. و همچنین با ارائه راهکارهای مناسب که حاصل مطالعات مرکز تحقیقات مزبور که ذکر آن گذشت، از طرح‌ریزی سیستم مورد نظر به صورت علمی پشتیبانی نمایند. از پیشنهادها مشخص اینجانب:

۱- ایجاد چند مرکز پخش فعال به صورت موضوعی با بهره‌گیری از الگوی پخش جراید. ۲- ایجاد زمینه‌های لازم برای تقویت امر اطلاع‌رسانی، ایجاد سهولت در تبلیغ و تأمل در افزایش بازدهی آن، می‌باشد.

ب: گسترش قلمرو نمایش و توزیع کتاب

راه‌اندازی جامعه بازار کتاب در پارک‌ها یکی از جمله مواردی بود که بنده قصد داشتم بدان اشاره کنم که بحمدالله عملی شد. از جمله موارد دیگری که می‌توان در این راستا اشاره داشت، ایجاد غرفه‌های نمایش و فروش کتاب در مدارس، مساجد فعال، فروشگاه‌های بزرگ (سوپرمارکت‌ها و...)، و اماکن اداری و همچنین ایجاد یا تقویت محل‌هایی برای نمایش در عرصه کتاب در مکان‌های زیارتی و سیاحتی و اماکنی چون: فرودگاه‌ها، ایستگاه‌های راه‌آهن و ترمینال‌ها و امثال آن می‌باشد. که با این توجه که راه‌اندازی آن با حمایت دولت و مدیریت بخش خصوصی موفق‌تر می‌نماید، گامی دیگر خواهد بود در رونق بازار کتاب.

والسلام

مدیر عامل مؤسسه فرهنگی اندیشه معاصر